

Európában és Közép-Európában

A magyar politikai gondolkodással egyidősek azok az eszmék, amelyek országunk és kultúránk geopolitikai és szellemi elhelyezkedését kívánják meghatározni, még hozzá abban a térben, amelyet Európa, az európai történelem, társadalomfejlődés és civilizáció megjelöl. Korábban sem voltak kivételesek az ilyen törekvések, hadd utaljak csupán azokra a sokszor egymással is küzdő eszmei hagyományokra, amelyeket Bethlen Gábor, Pázmány Péter, Bessenyei György, Kölcsey Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos vagy Teleki László munkássága alakított ki. Szándékosan hivatkozom írókra is, államférfiakra is, hiszen a magyar közéletben és kultúrában szinte folyamatos az a kérdező jellegű gondolkodás, amely a magyarság európai helyzetét próbálja körvonalazni vagy rögzíteni.

Nyugat vagy Kelet? - lényegében ebben az elemi kérdésfeltevésben sűrűsödtek össze a történelmi tapasztalatok és dilemmák, és persze ez az egyszerűnek tetsző szembeállítás mindig megszabta a politikai, illetve kultúrpolitikai törekvéseket, koncepciókat és javaslatokat. Helyünk és sorsunk Európában - hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre 1941-ben közreadott könyvének címét idézzem - azonban sohasem vetett fel olyan szenvedélyes, olyan vallató kérdéseket, mint a huszadik században, amikor nemzeti kataklizmák, tragikus úttévesztések és küzdelmes kiutkeresések adtak nemegyszer végzetes jelentőséget azoknak a válaszoknak, amelyeket a régi kérdésre a politika, a tudomány és az irodalom felkínált.

A "Nyugat vagy Kelet" kérdésben valóságos dráma rejlett. Ennek a drámának - a huszadik századi magyar történelem hasonló drámáival együtt - először Ady Endre adott hangot. Híres metaforáját, amely a megállapodni nem tudó komphoz hasonlította az ország helyzetét, a Figyelő 1905-ös évfolyamában megjelent *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című írásában vetette fel: "Kompország, Kompország, Kompország: legképessebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza." A "kompország" víziója azóta is kísérti mindazokat, akik számot vetnek helyzetünkkel, és szeretnék önismeretünket biztosabb alapokra helyezni.

A magyar irodalmi és politikai gondolkodás hagyományosan nyugat-európai eszményeket és mintákat követett, azt azonban általában jól látta, hogy lehetőségeinket és feladatainkat mindenképpen Duna-völgyi, "kelet-közép-európai" vagy pontosabban közép- és kelet-európai helyzetünk jelöli meg. Mindez elsősorban azoknak a gondolkodásait szabta meg, akik számot vetve a realitásokkal azt keresték, hogy a magyarság miként tudna közeledni szomszédaihoz, és miként tudna tevékeny szerepet vállalni a régió integrációs törekvéseiben. A Klapka György és Teleki László által kimunkált, leginkább Kossuth Lajos nevével összekapcsolódó "Duna-konföderáció" programjára, Jászi Oszkár 1918-as federációs terveire, Szabó Dezső és Bajcsy-Zsilinszky Endre kelet-közép-európai szövetségre irányuló elképzeléseire, vagy éppen Németh László és Illyés Gyula, Fábry Zoltán és Balogh Edgár eszmei útkeresésére gondolok.

Mindez elsősorban a politikai gondolkodás bizonyos törekvéseinél jelentkezett, ezekkel együtt ugyanakkor a tudományos és az irodalmi élet képviselői is a szóban forgó régió általánosabb törvényszerűségeivel magyarázták a magyar gazdaság, társadalom és művelődés sajátos alakulástörténetét.

A történelmi közép- és kelet-európai régiót ugyanakkor egymástól jól elkülöníthető kulturális körzetek, történelmi "alrégiók" osztják részekre, s a helyzetelemzésnek, a kutatásnak ezekkel is számolnia kell. Ilyen "alrégió" a szűkebb értelemben vett "oroszcsehek Kelet-Európa", a balkáni körzet, a történelmi Közép-Európa, amelynek "gerincét a Kárpát-medence és a lengyel síkság népei alkotják", végül az "osztrák-cseh-német területeken" elhelyezkedő nyugati "alrégió".

Nos, a magyarság hagyományos történelmi környezetét a közép- és kelet-európai népek: lengyelek, szlovákok, erdélyi románok, horvátok és Kárpát-medencei németek körében találjuk meg. Ebben a hagyományos történelmi környezetben alakultak ki a magyar gazdaság, társadalom és kultúra jellegzetességei, sajátos fejlődéstörvényei, a nagy történelmi kihívásokra adott válaszai. Általában ezzel a régióval számolnak az európai elhelyezkedésünkkel és tennivalóinkkal foglalkozó tudományos, irodalmi és politikai nézetek is.

Ezek a nézetek végig kísérik a magyarság huszadik századi történetét, természetesen nem mindig egyforma intenzitással. A "helyünket és sorsunkat" kereső gondolkodásnak mindig is voltak történelmi "csomópontjai". Fel kell tennünk a kérdést, vajon mikor élénkült meg a "kelet-közép-európai" orientáció, a helyzetünket és feladatainkat érintő geopolitikai és művelődéstörténeti gondolkodás. Mikor kínált ez a gondolkodás eredményekkel kecsegtető terveket, amelyeket aztán a hatalmi politika vagy az etatista nacionalizmus rendre elbuktatott?

Először az első világháború vége felé születtek termékeny gondolatok, midőn számot kellett vetni az Osztrák-Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország szerkezeti átalakításának kényszerével, majd hamarosan teljes felbomlásának következményeivel. Ebből a korszakból való Jászi Oszkár koncepciózus, de sajnos már elkésett műve. *A Monarchia jövője* (1918), továbbá Ady Endre jövőbe tekintő publicisztikája (*Magyar és román, Levél helyett Gogának, S ha Erdélyt elveszik, A magyarság háza*), Dániel Arnold, a neves agrárpolitikus vagy Kunfi Zsigmond, a szociáldemokrata politikus útkereső tanulmányai, illetve a Huszadik Század című folyóirat vitája a Friedrich Neumann által megfogalmazott "Mitteleuropa"-elképzelésekről.

Ezután a húszas és harmincas években inkább a tudományos élet csendesebb műhelyeiben folytak a közép- és kelet-európai kutatások: olyan tanulmányok, illetve esszék születtek ekkor, mint Eckhardt Sándor *Az összehasonlító irodalomtörténet Közép-Európában*, Németh László *Tejtestvérek vagy Bartók Béla Népzene és a szomszéd népek népzeneje* című írásai. A helykereső gondolkodás a harmincas évek második felében bontakozott ki teljesebben, midőn ismeretessé váltak a nagynémet birodalom terjeszkedési tervei, mind nyilvánvalóbbá vált a szovjet geopolitikai fenyegetés, és tartani kellett attól, hogy egy újabb világháború ismét nemzeti katasztrófába sodorja az országot és szomszédait, illetve a magyar kisebbségi közösségeket.

Ekkor látott napvilágot Szabó Dezső *Magyarország helye Európában - Kelet-Európa* (1935) című röpirata, Bajcsy-Zsilinszky Endre *Helyünk és sorsunk Európában* (1941) című koncepciózus könyve, akkor, 1940-ben folyt a Magyar Nemzet emlékeztető "kelet-közép-európai" vitája, amely Pethő Sándor, Gál István, Szekfű Gyula, Kosáry Domokos, Ferdinandy Mihály és mások cikkei révén vetett számot az ország politikai orientációjának kérdéseivel, és jelent meg Gál István szerkesztésében és a Magyar Külügyi Társaság kiadásában a *Magyarország és a Balkán* (1942) című kötet a magyar kulturális élet "délelet-európai feladatairól".

A háborús években ismét csendesebb kutatómunkára volt csak lehetőség, mint ismeretes, az akkori kormányok, sajnos, alig hallgattak azokra a figyelmeztetésekre, amelyek az ország valóságos érdekeit kívánták előtérbe állítani. A háborút követő három esztendőben megint felerősödött a közép- és kelet-európai orientációt hirdető tudományos irodalom és publicisztika. Olyan művek jelentek meg, mint Radisics Elemér *A Dunatáj* (1946) című hatalmas, háromkötetes gyűjteménye, a Gál István szerkesztette *Magyarország és Keleteurópa* (1947) című tanulmánykötet, a Kemény G. Gábor gondozásában napvilágot látott *Váradai hídverés* (1946) című dokumentumkötet, amely a magyar és román irodalom egy két háború közötti közeledési kísérletének történetét idézte fel, illetve Bibó István kiváló tanulmánya: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* (1946), amely ma is a kérdés megkerülhetetlen tudományos összefoglalásai közé tartozik.

Azt hiszem, joggal elmondhatjuk, hogy a közép- és kelet-európai helyzetünkkel foglalkozó tudományos irodalom, illetve publicisztika már szervesen beépült a magyar tudományosságba, a közírásba, illetve politikai gondolkodásba. Létrejöttek a nemzetközi tudományos életben is tevékeny szerepet játszó műhelyei, és a születő eredmények - dokumentumközlések, gazdaság-, társadalom-, művelődés- és kapcsolattörténeti kutatások - a közvélemény mind teljesebb, némelykor természetesen kritikai érdeklődésével találkozhatnak.

Ezeket az eredményeket és ezt az érdeklődést táplálja a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek helyzete iránt megnyilvánuló figyelem is. Kétségtelen, hogy a közép- és kelet-európai népek történelmi sorsközösségére, ennek a sorsközösségnek a progresszív szellemű történelmi hagyományaira épülő és hivatkozó tudományosság és politikai gondolkodás joggal várja el, hogy ebben a sorsközösségben méltó helyet kapjanak a nemzeti kisebbségek, tehát a magyar nemzetnek a határok túlsó oldalán élő részei is.

Nem hinném, hogy az európai-uniós integráció "ad acta" tenné a magyar politikai gondolkodásnak azokat a törekvéseit, amelyek a szűkebb közép-európai integráció létrehozását célozták meg. Az uniós integráció (végre) nyugvóhelyetbe hozza a magyar történelemnek azt az "ingáját", amely szüntelenül mozgásban volt Kelet és Nyugat között, mondhatnám így is: az Ady Endre által vizionált "kompország" (végre) biztos révbe ér. Mindez azonban nem teszi feleslegessé a magyar geopolitikai gondolkodás hagyományos közép- (és kelet-) európai kötődéseit, már csak azért sem, mert egyfelől a közép-európai régió országainak egy része velünk egyidőben válik az unió tagjává, másfelől azért, mert az egyelőre az uniótól rövidebb-hosszabb időn át távol tartott országokban (például Romániában, Szerbiában és Ukrajnában) nagyszámú magyar lakosság él.

Következésképp a magyar politika kettős stratégiai térben lesz kénytelen tevékenykedni az elkövetkezendő évek, évtizedek során. Az első stratégiai tér: a közép-európai, mindenekelőtt a szomszédos országok övezete. Ebben az övezetben a magyar külpolitikának, kulturális politikának egyszerre kell szolgálnia a közép-európai megbékélést és integrációt, valamint a kisebbségi sorban élő magyar népcsoportok érdekeit. Fennmaradásukat, nemzeti identitásuk védelmét, kultúrájuk fejlődését és mindezen túl a magyarság kulturális, szellemi, lelki egységének ügyét. A két stratégiai jelentőségű feladatot egymástól nem lehet elválasztani, és egymásnak nem lehet alárendelni: a közép-európai integráció előmozdítása nekünk az egyik legfontosabb nemzeti érdekünk, minthogy csak ennek az integrációnak a keretében valósíthatjuk meg ismét a magyarság kulturális egységét.

A második stratégiai tér maga az európai térség, illetve az az integrációs folyamat, amelyben most már elhelyezkedhetünk, amelyben történelmi hagyományainknak megfelelő szerepet fogunk játszani. Ez a stratégiai tér azonban nincsen zárva keleti irányba: tudni kell és fel kell készülni rá, hogy Oroszországnak a jövőben is komoly befolyása lesz a közép-európai régió jövőjének alakulására. Következésképp Magyarországnak és a közép-európai térségnek közvetítő és összekötő szerepet kell majd vállalnia Nyugat és Kelet között. Ez a közvetítő szerep természetesen nem jelenti azt, hogy egyenlő távolságra kell elhelyezkednie a két nagy tömb között: Magyarországnak a nyugati világban van a helye, de tudomásul kell vennie, hogy keleti határai egyszersmind Nyugat keleti határai, amelyek nem lehetnek ütközőzónák, hanem a közvetítés intézményeinek kell lenniök: gazdasági, kereskedelmi, politikai és kulturális tekintetben egyaránt.

Magyarország akkor fog szerencsésen politizálni, ha a most vázolt két külpolitikai - stratégiai - térben egyidejűleg lesz képes mozogni, és közép-európai, valamint kontinentális (világpolitikai) érdekeit együttesen tudja képviselni és érvényesíteni. Közép-Európában európai, a kontinentális politikában viszont közép-európai országgént kell(ene) megjelenünk. Mint európaiak, hatékonyabban védelemzhetjük a kisebbségi létben élő magyarokat, és mozdíthatjuk előre a regionális integráció ügyét, az európai nemzetek nagyobb családjában pedig akkor lesz méltó helyünk, ha saját: magyar és közép-európai értékeinkkel, hagyományainkkal kapunk bebocsáttatást.